

**Pécsi Tudományegyetem
Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola**

**A területi egyenlőtlenségek alakulása és várostérségek
versenyképessége Japánban**

Doktori értekezés tézisei

Készítette: Somogyiné Komlósi Éva

Témavezető: Dr. Szerb László
egyetemi tanár

Pécs, 2013

TARTALOMJEGYZÉK

Absztrakt	2
I. A témaválasztás indokai, a kutatás jelentősége	3
II. Kutatási kérdések	14
III. A disszertáció szerkezete, kutatási módszerei.....	15
IV. Az értekezés tudományos eredményei (tézisek)	20
V. További kutatási irányok.....	27
VI. Felhasznált irodalom.....	29
VII. Publikációs lista.....	31

Absztrakt

Cím: A területi egyenlőtlenségek alakulása és várostérségek versenyképessége Japánban

Készítette: Somogyiné Komlói Éva

Témavezető: Dr. Szerb László, egyetemi tanár

Jelen doktori disszertáció a japán regionális fejlesztéspolitika hosszú távú, átfogó értékelésére vállalkozik. A dolgozat legfontosabb célkitűzése, hogy részletes ismereteket nyújtson a japán regionális fejlesztéspolitika logikájáról, a múltban és a jelenben megfogalmazott célkitűzéseiről, alkalmazott fejlesztéspolitikai eszköztáráról, valamint mélyebben megvilágítsa sajátosságait, értékelje sikeres vagy épp tanulságul szolgáló kevésbé sikeres elképzeléseit.

Részletesen bemutatom azt a sajátos gazdaságfejlesztési modellt, amelyet Japán a második világháború után fejlesztett tökéletesre, és amit a szakirodalom „*fejlesztő állam modellnek*”, „*1940-es rendszernek*” vagy egyszerűen csak „*Japan, Inc.-nek*” nevez. A modell sarokköveinek ismertetése mellett áttekintem a működési kereteket behatároló külső és belső környezetet is, amelynek megváltozása magyarázatot ad a modell 1975 utáni megmerevedésére, a „*japán csoda*” elillanására. Értékelésre kerülnek a modell paradigmaváltását elősegítő reformelképzelések is.

A kutatás során – részben a szintetizáló irodalomfeltárás, részben a kiterjedt empirikus vizsgálatok (*kvantitatív*: regionális egyenlőtlenségi mutatók vizsgálata, shift-share elemzés, regionális versenyképesség mérése; *kvalitatív*: kérdőíves felmérés) alapján bizonyítást nyert, hogy az 1980-as évek számos reformkísérlete ellenére a japán regionális fejlesztéspolitika máig megtartotta alárendelt szerepét a nemzeti gazdaságfejlesztési politikával szemben. Ez a kialakított sajátos kapcsolatrendszer csupán addig működhet eredményesen, amíg a kapcsolat első pilléréként megjelenő nemzeti gazdaságfejlesztési politika sikeres, azaz elősegíti a gazdasági növekedést, amelynek jénmilliárdokban mérhető eredménye megfelelő újraelosztási szisztémák működése révén, hozzá tud járulni az ország térségeinek kiegyenlített fejlődéséhez.

Tárgyszavak:

O18, O21, R12, R51, R58

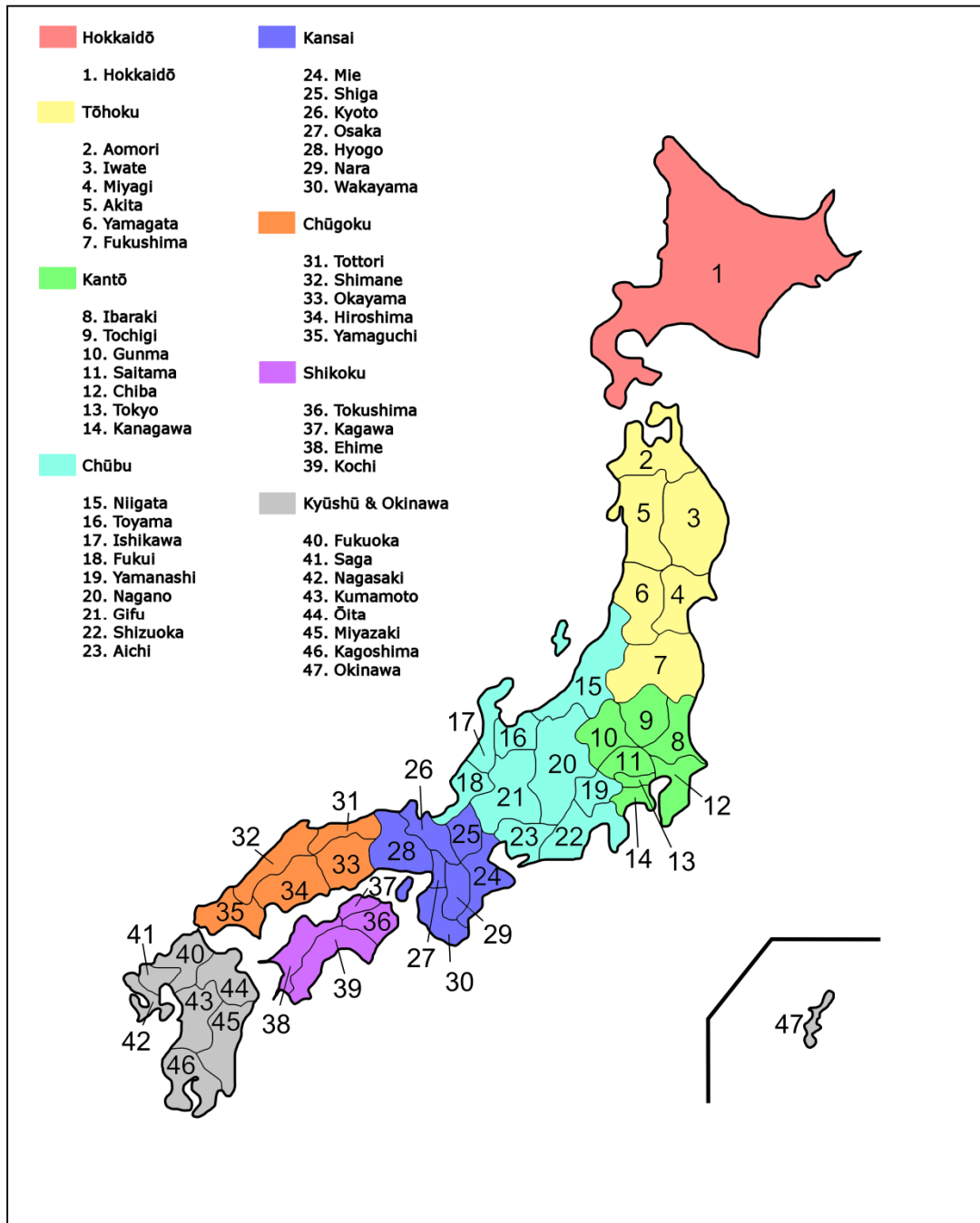
I. A témaválasztás indokai, a kutatás jelentősége

Japánról valószínűleg mindenki tud valamit. Elég csak az ország neves szimbólumára gondolni, a tavasszal a sakurafák rózsaszín felhőibe burkolódzó Fuji hegyre, amint 300 km/óra sebességgel elszáguld előtte az Ōsaka és Tōkyō közötti 515 km-es távolságot 2 óra 26 perc alatt megtevő Nozomi névre keresztelt nagysebességű szupervonat. Nem is szólva a kifogástalan minőséget képviselő, a világ számos országát viharos sebességgel meghódító japán autókról. Japán juthat az eszünkbe a néhány négyzetméteres életteret engedő eklektikus betonlakások zűrzavaráról, a turistákat elkápráztató végláthatatlan neonfény kavalkádban úszó több milliós metropoliszokról, vagy az elérhető legmodernebb és a végtelenségig cizellált, a fogyasztók soha nem gondolt igényeit is szinte magától kitaláló elektronikai készülékekről. De gondolhatunk a reggelente heringes konzervdobozra emlékeztető, a világ egyik legforgalmasabb metróállomására Tōkyōban, ahol ha figyelünk egy pillanatra megérezhetjük a káoszban uralkodó egyetemes rend tökéletes működését. Eszünkbe juthat Japánról a vállalat iránt végletekig elkötelezett és végkimerülésig dolgozni képes japán munkaerő is. A hihetetlenül fegyelmezett japán nép, amely csodálatra méltó kitartása és szívóssága révén a mások számára talán egyszerűen elképzelhetetlennek tartott szörnyű katasztrófák sorozatát is többszörösen bizonyítottan képes túlélni és igazi főnixként feltámadni, szó szerint a hamvaiból. Azonban konkrét és alaposabb ismeretek birtokának hiányában is, Japánnal kapcsolatban bárki számára a „sushi, samuráj, gésa” trió minden kétséget kizáróan garantál legalább egy ternó találatot. Első ránézésre tehát úgy tűnhet, hogy Japánnal kapcsolatban sok mindent tudunk, mégis legtöbbször ez a tudás inkább csak felületes ismereteken, hallomásokon és gyakran sajnos sztereotípiákon alapul.

A tudományos élet képviselői számára Japán elsősorban, mint a „gazdasági csodát” megvalósító ország jelenik meg, mivel a második világháborút követően szédületes és megdöbbentő gyorsasággal zárkózott fel a gazdaságilag fejlett országokhoz. Épp ezzel a hihetetlen sebességgel lezajló fejlődéssel magyarázható, hogy az 1970-es évektől kezdődően számtalan elmélet látott napvilágot, melyek megkíséreltek fényt deríteni a japán gazdasági csoda mibenlétére. Számos és szerteágazó elméleteket sikerült felvonultatnia a témával eltökélten foglalkozó kutatóknak, így a későbbiekben

óhatatlanul felbukkantak az azok rendszerezésére törekvő és az idő előrehaladtával azok helytállóságát is vizsgáló tudományos munkák.

1. ábra A japán nagyrégiók és prefektúrák listája

Megjegyzés: Japán közigazgatási felosztása kétszintű. Az ország közigazgatási alapját 47 prefektúrája és települési önkormányzatai jelentik. A 47 japán prefektúra esetében megkülönböztetnek metropolisz régiót (都, to, Tōkyō); kerületet (道, do, Hokkaido); városi prefektúrákat, (府, fu, Kyōto és Ōsaka); valamint 43 vidéki prefektúrát (県, ken), amelyek élén választott kormányzó áll. A prefektúrák nyolc nagyrégiót alkotnak, de ezek nem közigazgatási egységek. A közigazgatási egységként funkcionáló települési önkormányzatoknak három fajtáját lehet megkülönböztetni: a városokat (市 shi), a kisvárosokat (町 machi) és a falvakat (村 falvak).

Forrás: www.en.wikipedia.org (2013.01.03.)

Az egyik talán legjobb szintetizáló összefoglalása a közel harminc év alatt keletkezett elméleteknek *Duncan McCargo* (2004) könyve, amelyben a szerző rögtön azzal a megállapítással nyitja meg bevezetőjét, hogy figyelmezteti az olvasót, miszerint az gyanútlanul egy mind a mai napig éles vitákat kiváltó területre tévedt, ezért jobb, ha óvatos. McCargo meglátása szerint máig nem sikerült érdemlegesen tisztázni, ebből kifolyólag indulatos viták tárgyát képezi mind a téma specialistái, mind az egyszerű megfigyelők körében, hogy például Japán liberális demokráciának tekinthető-e egyáltalán, amely valóban a McArthur tábornok¹ által megálmodott módon a piacgazdaság elvei szerint működik, valamint hogy az ország valóban szuperhatalomnak számít-e még. McCargo figyelmeztet, hogy minél mélyebbre ásunk a témában, rá kell, hogy döbbenjünk nem is annyira egyszerű ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása, mint ahogy azt elsőre gondolnánk. Véleménye szerint ahhoz, hogy megérthessük a jelenlegi Japánt és annak működési logikáját, szükség van a japán felzárkózást alternatív perspektívákból vizsgáló elméletek megismerésére és összevetésére. A tetemes szakirodalom alapján McCargo ezen elméleteket három csoportba sorolja: a **főáram** (mainstream), a **revizionista** (revisionist) és a **kulturális** (culturist) irányokat különbözteti meg, hangsúlyozva, hogy ezek csupán ideáltípusok, és a valóságban természetesen kevésbé élesek közöttük a határvonalak.

A Japán gazdasági fejlődést interpretatív módon vizsgáló fellelhető szakirodalom jelentős része a **mainstream irányzathoz** tartozik. Ezekben az összehasonlító gazdaságpolitika módszertanát alkalmazva hasonlítják Japánt más országokhoz, kiváltképp az Egyesült Államokhoz. A főáram hitvallói Japánra, mint a piacgazdaság keretei közt működő liberális demokrácia iskolapéldájára tekintenek, és olyan országnak írják le, melynek gazdasági, politikai és társadalmi rendszere semmilyenfajta eltérést nem mutat más fejlett demokratikus országokhoz képest. McCargo nem rejti véka alá azon megfigyelését sem, hogy ezen irányzat képviselői elsődlegesen az Egyesült Államokban élő és alkotó kutatók. Véleménye szerint nem okoz különösebb fejtörést arra rájönni, hogy Amerika a második világháborút követően – jól megfontolt érdekei mentén – igyekezett Japánt saját képére formálni. A sikeresen véghezvitt átformálásnak pedig illő volt elterjednie a köztudatban is, ebben pedig McCargo meglátása szerint

¹ Douglas MacArthur tábornokot 1945-ben nevezték ki a Szövetséges Erők főparancsnokává. A japán megszállásnak 1952-ben véget vető San Franciscó-i békeszerződés hatályba lépéséig töltötte be a főparancsnoki pozíciót (*Gordon, 1993, 2009; Mészáros, 2010*).

elsődlegesen a Harvard Egyetemen tevékenykedő kutatóknak volt kiemelkedő szerepe. Ezekben az írásokban Japán pozitív szerepben jelenik meg, olyan országgént, ahol többpártrendszer működik, az állampolgárok szabad választójoggal rendelkeznek, és érvényesül a szabad véleménynyilvánítás: „*A japán társadalom meritokratikus, amelyet stabilitás és konfliktuskerülő magatartás jellemez.*” (McCargo, 2004, 3).

Az 1980-as évekre azonban, a japánok már olyannyira sikeressé váltak, hogy a kezdeti lelkesedés irányukba kezdett alábbhagyni. Ekkor már éppenséggel azon kellett elcsodálkoznia az amerikaiaknak hogyan történhetett mindez. A sikeres átformálás öröme gyorsan elillant, maradt a figyelmetlenségből fakadó következményekkel való szembesülés. Először az amerikai gépipar reagált, mivel a japán verseny már erőteljesen veszélyeztette piaci pozícióját. *David Coates* (2007) talán még a fent említett McCargo-hoz képest is szigorúbb megállapítással él könyvében:

„*Az a Japánnal kapcsolatos angol-amerikai szakirodalom, amely az 1970-es években kivirult és a japán gazdasági teljesítményt próbálta magyarázni nem kizárólag japánoknak készült. Olyan tudományos művekről van szó, melyeket értelemszerűen Japánról írtak, amelyek azonban elsődlegesen nem japán célokat szolgáltak.*” (Coates, 2007, 179).

Coates szerint a háború utáni Japán megvalósította az ún. progresszív kapitalizmust, amely a neoliberalizmus helyettesítésére alkalmas új gazdaságpolitikai irányzattal kecsegtette részben az amerikaiak, de leginkább az európaiak azon körét, akik a fennálló közép-baloldali gondolkodást nem kívánták elfogadni. Számukra a japán példa esélyt biztosított:

„*Az 1980-as évektől kezdődően a konzervatív párt neoliberális politikája érvényesült az Egyesült Királyságban. Azok a politikusok, tudósok vagy ipari mágnások, akik kevésbé voltak a fennálló rendszernek elkötelezett hívei őszinte kíváncsisággal tekintettek Japánra, hogy megtudják, valóban létezik-e másik járható út a gazdasági Kánaánba, majd rá kellett döbenniük, hogy ilyen nem létezik.*” (Coates, 2007, 180).

Az 1980-as években folyamatosan terjedő **revizionista irányzatot** képviselő szakirodalom sorát *Chalmers Johnson* nyitotta meg 1982-ben írt, a téma szempontjából jócskán elhíresült könyvével². McCargo szellemes megjegyzéssel élve a mainstream és a revizionista elméleteket pont egymás ellentettjének tekinti: „*Ha a főáram legfőbb hiányossága, hogy néha elfelejt Japán sötétebb oldalára is rávilágítani, addig a revizionisták gyakran nem képesek másra koncentrálni csak kizárólagosan arra.*” (McCargo, 2004, 3). A revizionisták gondolkodását az a felismerés hatotta át, hogy Japán egyáltalán nem tekinthető liberális demokráciának, épp ellenkezőleg, attól eltérő, sajátos elvek mentén működik. A Japánnal, mint liberális demokráciával szemben

² Johnson, C. A. (1982): *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-1975*. Palo Alto, Stanford University Press, 393 p.

megfogalmazódott kételyek köre folyamatosan bővült az 1980-as évektől kezdődően, míg egyesek részéről már egész listaszerű vádirat fogalmazódott meg, melynek vádlottja egy valójában erőteljesen antidemokratikus, törékeny és korrupt politikai rendszerrel jellemezhető ország, ahol a hatalom centralizációja messze a demokratikus berendezkedésű országok küszöbszintje felett van. Nem volt könnyű dolguk a revizionistáknak, hiszen nehéz bizonyítani mindezt egy olyan országról, amely rendelkezik alkotmánnyal, működik a parlamenti demokrácia és a társadalom is elégedett. A probléma pont ebben állt: Japánban minden van, aminek lennie kell, de valahogy mégis másképp működik. Az 1980-as évektől viszont az amerikai ipar nyomást próbált gyakorolni a politikai vezetőkre, és egyre derekasabban lobbizott amellett, hogy a korábban Japánnal kialakított hallgatólagos megállapodás fenntarthatatlan. A két ország kapcsolatát ebben az időszakban köztudottan súlyos kereskedelmi súrlódások nehezítették. A rendszer működésében megbúvó ellentmondások ellenére, a revizionisták legtöbbször azzal természetesen egyetértett, hogy a japán gazdasági csoda véghezvitelében az USA-nak kiemelkedő szerepe volt, csak ők úgy találták, hogy ez nem szükségszerűen jelentett (már) jót. A kérdés Amerika számára az 1980-as években az volt, sikerül-e alátámasztania, hogy eljött az az idő, mikor Japánra már, mint versenytársra kell, hogy tekintsen és ennek megfelelően bánjon vele. A revizionistáknak, ha feltételezhetően nem is ez volt munkájuk eredeti célja, nagy szerepük volt ezen elképzelés ideológiai megalapozásában (McCargo, 2004).

Japán és patrónusa közötti kapcsolat megromlásának fényében nem meglepő, hogy a revizionista irányzat népszerűsége az Egyesült Államokban folyamatosan nőtt az 1980-as évektől kezdődően. Coates kissé nyers megfogalmazása szerint: „*Japán háború után elért jóléte valójában Washington toleranciáján alapult, amely elnézte Japán exportvezérelt növekedési stratégiáját és megnyitotta saját piacait, de ez a tolerancia nem élte túl a hidegháborút.*” (Coates, 2007, 191). Szintén az amerikai érdekek megváltozásával magyarázza a revizionista elméletek térnyerését Arrighi (1994):

„*A második világháborút követően a japán kapitalista főnix hamvaiból történő felemelkedése a korábbi imperializmusból egyértelműen az amerikai kormány és a Japánt kormányzó politikai elit kölcsönös megállapodásából eredt.*” ... „*Nemzetbiztonsági érdekektől hajtva az amerikai kormány támogatta a japán export térnyerését saját piacain, és ami még ennél is súlyosabb, hogy tolerálta az ország elzárkózását az amerikai tőke elől, amely arra kényszerítette az amerikai vállalatokat, hogy a japán piacokra való behatolás érdekében a saját technológiájukat átadják a japán vállalatoknak. Csupán a Vietnámból való kivonulást és a helyzet Kínával való normalizálódását követően vált az amerikai kormány fogékonnyá az amerikai vállalatok Japán kereskedelmi és befektetési politikájával szembeni panaszáradatára.*” (Arrighi, 1994, 306, 338).

Összességében kijelenthető, hogy mindkét fent említett elméleti irányzatot képviselő tudományos munkák között találunk olyanokat, melyek kellemesen gondolatébresztők, és olyanokat is, amelyeket túlzott elragadtatás és félreérthetetlenül bujtogató szándék vezérelt. Az előbbi két irányzattal összevetve a **kulturális irányzat** képviselői között jóval több japán kutató nevével találkozunk. Míg egyes revizionisták nem titkolt célja az volt, hogy a gazdasági felzárkózás sajátosan japán gazdaságpolitikai elemeinek beazonosításával alátámasszák miért szükséges az USA-nak változtatnia a Japánnal kialakított eddigi kapcsolatán, addig a kulturális irányzat képviselői a Japánt jellemző kulturális sajátosságok felfejtésével próbálták bizonyítani annak vele született egyediségét. Azt az egyediséget, amely számukra a japán gazdasági csoda létrejöttének elsődleges magyarázatául szolgált. Az érdekestől a kifejezetten groteszk elragadtatásokig terjed a skála: a viszonylag megfogható sajátos japán vállalati kultúrától a külföldi húst megemészteni képtelen japán gyomorig magyarázatok egész sorát sorakoztatják fel az irányzatot képviselő kutatók (*McCargo*, 2004).

Az 1990-es évtől, a japán ingatlanpiaci buborék kipukkadásával, és az ún. „elveszett évtized” beköszöntével úgy tűnt, hogy a csoda elpárolgott Japánból. Az 1. és 2. táblázatokban Japán néhány fontosabb gazdasági és társadalmi mutatói szerepelnek nemzetközi összehasonlításban. 1950 és 1973 között a japán népességváltozás átlagos éves növekedése 1,17% volt. Ez 1998 és 2012 közötti időszakra lecsökkent 0,07%-ra. Hasonló tendencia mutatható ki a példaként hozott országok körében is, egyedül a német adat volt rosszabb a Japánt jellemzőnél (-0,03%). Bár a 4,66%-os (1999-2012) munkanélküliségi ráta Japánban magasnak számít és az elmúlt időszakban folyamatosan emelkedett, más országokkal összevetve még mindig alacsonynak tekinthető. 1960 és 1973 közötti időszakban az egy főre jutó GDP alapján Japán messze kimagaslik a többi példaként bemutatott ország közül: ekkor 8,21% volt az ország átlagos éves egy főre jutó GDP növekedése. Ugyanakkor ez a mutató 0,41%-ra esett vissza 1998 és 2011 között, miközben Japán ázsiai versenytársai jelentős növekedést tudtak felmutatni. Bár Japán szembetűnő exportforgalmat bonyolít, más országokkal összevetve (pl. Németország vagy a Koreai Köztársaság) exportjának GDP-hez való hozzájárulása alacsonyabb. Ez rámutat arra, hogy egyrészt előállított termékek és szolgáltatások jelentős része a japán piacon kerül fogyasztásra, másrészt pedig az 1980-as évektől gyors ütemben emelkedett az ország tőkekivitele (*Hernádi*, 1985). Erre utal, hogy a japán állótőke beruházások mértéke lényegesen visszaesett az 1970-es évekhez képest: 1971 és 1973 között Japánban az állótőke beruházások átlagos éves növekedése

meghaladta a 8%-ot, ugyanakkor 1998 és 2011 között időszak a korábbi állótőke beruházások felszámolásáról tanúskodik (-1,34%), miután a belső kereslet számottevő visszaesése és az állandósuló defláció a korábbi ipari termelésük csökkentésére kényszerítette a japán vállalatokat. Ugyanakkor Japánban az 1980-as és 90-es években jelentős beruházások valósultak meg a K+F területén. Más országokkal, kiváltképp Japánt két ázsiai riválisával, összevetve azonban szembetűnő az 1998 utáni japán K+F kiadások növekedésének lassulása. Kedvezőnek tekinthető, hogy az 1970-es és 80-as években Japánban nőttek az egészségügyre fordított kiadások, ugyanakkor 1998 után az erre a területre fordított összegek növekedése szintén lelassult más országokhoz képest.

1. táblázat Japán fontosabb gazdasági és társadalmi mutatói nemzetközi összehasonlításban

Ország	Népességnövekedés (átlagos éves változás, %) ^a			Munkanélküliség (aktív népesség %-ában) ^{a, b, c, d, e, f}					Az egy főre jutó GDP (átlagos éves változás, %) ^{a, c, g}			Államadósság a GDP %-ában ^b
	1951-1973	1973-1998	1998-2012	1955-1973	1974-1983	1984-1993	1994-1998	1999-2012	1970-1973	1973-1998	1998-2011	2000-2011
Egyesült Államok	1,45	1,06	0,94	4,96 (4,6 ^c)	7,48 (7,4 ^c)	6,90 (6,7 ^c)	5,31 (5,3 ^c)	6,16	3,08 (2,5 ^c)	2,04 (2,0 ^c)	1,41	51,82
Egyesült Királyság	0,48	0,16	0,59	(2,8 ^c)	7,0 ^c	9,47 (9,7 ^c)	7,73 (8,0 ^c)	5,96	3,51 (2,4 ^c)	2,55 (1,8 ^c)	2,11	55,17
Franciaország	0,96	0,47	0,60	(2,0 ^c)	5,7 ^c	8,90 (10,0 ^c)	10,90 (12,1 ^c)	9,13	4,57 (4,1 ^c)	1,95 (1,6 ^c)	1,04	73,26
Japán	1,17	0,63	0,07	1,52 (1,6^c)	2,09 (2,1^c)	2,46 (2,3^c)	3,4^c	4,66	8,21 (8,05^a)	2,72 (2,34^a)	0,41	159,72
Németország	0,62	0,16	-0,03	2,5 ^c	4,1 ^c	(6,2 ^c)	8,95 (9,0 ^c)	8,39	3,47 (5,0 ^c)	2,28 (1,6 ^c)	1,41	44,3
Spanyolország	0,95	0,54	1,05	2,9 ^c	9,1 ^c	16,67 (19,4 ^c)	18,83 (21,8 ^c)	13,66	5,25 ^b (5,8 ^c)	2,18 (2,0 ^c)	1,45	45,85
	1951-1973	1973-1998	1998-2012	1950-1973	1974-1983	1984-1993	1994-1998	1999-2012	1950-1973	1973-1990	1990-2012	2000-2011
Koreai Köztársaság	2,61	1,25	0,56	na	4,49 ^e	3,02 ^e	3,23	3,80 (3,57 ^b)	13,9 (5,8 ^c)	9,50 (6,8 ^c)	6,56	na
Kína	2,05	1,46	0,60	na	3,55 ^e	2,20 ^e	2,98 ^d	3,95 ^d (3,94 ^b)	2,9 ^c	8,10 (4,8 ^c)	11,50	na
India	2,05	2,19	1,54	na	na	7,15 ^f	6,66 ^f	7,71 ^f	1,4 ^c	2,6 ^c	7,04	56,86

Megjegyzés: ^a OECD Statistics, Country Statistical Profile, <http://stats.oecd.org> (2014.01.03.).

- Népességnövekedés (*Population growth rate*), átlagos éves változás (%), elérhető 1951 és 2012 közötti adatok.

- Munkanélküliség (*Unemployment rate*), aktív népesség százalékában (%), elérhető USA 1955-2012, Egyesült Királyság 1983-2012, Spanyolország 1987-2012, Franciaország 1983-2012, Japán 1955-2012, Németország 1991-2012, Koreai Köztársaság 1989-2012 közötti adatai.

- Egy főre jutó GDP (*GDP per capita*), USA \$, folyó áron, vásárlóerőparitáson, elérhető USA, Egyesült Királyság, Spanyolország, Japán, Németország, Koreai Köztársaság 1970 és 2012 közötti, Franciaország 1960 és 2012 közötti, Kína 1971 és 2012 közötti és India 1980 és 2010 közötti adatai.

^b World Bank Data, World Development Indicators, munkanélküliségi adatok aktív népesség százalékában (%), államadóságra vonatkozó adatok a GDP %-ában megadva, <http://data.worldbank.org/> (2014.01.03.).

^c Maddison, A. (2001): *The World Economy: A Millennial Perspective*. Paris, OECD Publishing, 383 p. 1950-1973, 1973-1998, 1974-1983, 1984-1993 és 1994-1998 közötti időszakokra kerültek kiszámításra adatok. Kína, India, Koreai Köztársaság adatai 143. oldal; Franciaország, Spanyolország, Németország, Egyesült Királyság, Egyesült Államok adatai 132. oldal, Japán adatai 126. oldal.

^d Asian Development Outlook, munkanélküliségi adatok az aktív népesség százalékában (%), <http://www.adb.org/data/statistics> (2014.01.03.).

^e World Economic Outlook, IMF, ECONSTATS, <http://www.econstats.com> (2014.01.03.).

^f Trading Economics, <http://www.tradingeconomics.com> (2014.01.03.). 1983, 1995, 2001, 2006, 2008, 2011 és 2012 évekre érhető el India munkanélküliségi adatai.

^g Federal Reserve Bank Economic Data (FRED), <http://research.stlouisfed.org/fred2/> (2014.01.03.).

Forrás: OECD Statistics, World Bank Data, Maddison (2001); Asian Development Outlook, Trading Economics, Federal Reserve Bank Economic Data.

2. táblázat Japán fontosabb gazdasági és társadalmi mutatója nemzetközi összehasonlításban (folytatás)

Ország	Munkatermelékenység ^{a, c}					Export GDP-hez való hozzájárulása (%) ^a			Bruttó állótöke befektetés a GDP %-ában ^a			Bruttó K+F kiadások ^a		Egészségügyi kiadások a GDP %-ában ^a		
	1950	1973	1990	1998	2012	1973	1998	2012	1971-1973	1973-1998	1998-2012	1981-1998	1998-2011	1960-1975	1975-1998	1998-2011
Egyesült Államok	12,65	23,72	30,1	34,55	64,1 ^a	6,67	10,48	13,52	5,91	3,94	1,98	3,9	2,77	2,05	4,61	7,05
Egyesült Királyság	7,93	15,97	21,42	27,45	48,5 ^a	23,09	26,25	31,56	5,13	3,28	1,38	1,08	2,22	3,83	5,13	6,61
Franciaország	5,82	18,02	29,47	33,72	59,5 ^a	17,58	26,47	27,44	7,3	1,6	2,4	2,85	1,85	3,7	7,14	8,46
Japán	2,08	11,57	19,04	22,54	40,1^a	9,84	10,78	14,66	8,79	2,85	-1,34	4,74	1,87	2,78	4,78	1,87
Németország	3,99	14,76	21,92	26,56	58,3 ^a	16,68	28,58	51,79	3,04	1,65	0,94	2,54	3,27	5,41	7,08	3,27
Spanyolország	2,6	10,86	18,96	21,94	50,0 ^a	13,66	26,67	32,65	8,67	3,02	1,71	7,85	6,42	1,91	4,69	5,94
Koreai Köztársaság	na	na	na	na	28,9 ^a	27,91	44,33	56,50	11,68	11,61	1,5	na	8,27	na	1,27	3,33
Kína	na	na	na	na	na	3,99	20,35	27,35	na	na	na	na	18,5	na	na	4,73
India	na	na	na	na	na	na	na	19,82	na	na	11,01	na	na	na	na	4,23

Megjegyzés: ^a OECD Statistics, Country Statistical Profile, <http://stats.oecd.org> (2014.01.03).

- Munkatermelékenység (*Labour productivity growth*) egy munkaóraóra eső GDP-ben kifejezve, folyó áron, USA \$-ban, vásárlóerőparitáson.
- Export GDP-hez való hozzájárulása (*Share of international trade /goods and services/ in GDP*), %, India esetében csak a 2004 és 2009 közötti, Kína esetében csak az 1978 és 2012 közötti adatok érhetők el.
- Bruttó állótöke felhalmozás a GDP %-ában kifejezve (*Gross fixed capital formation in GDP*), %, Indiára csak 2005 és 2009 közötti adatok érhetők el.
- Bruttó K+F kiadások (*Gross domestic expenditures on R&D*), millió USA \$-ban, 2005-ös konstant áron, vásárlóerőparitáson, a Koreai Köztársaság és Kína esetében csak 1991-től állnak rendelkezésre adatok.
- Egészségügyi kiadások (*Total expenditures on health*), GDP %-ában kifejezve, India és Kína esetében csak 2000 és 2010 közötti, a Koreai Köztársaság esetében pedig 1980 és 2011 közötti adatok érhetők el.

^c Maddison, A. (2001): *The World Economy: A Millennial Perspective*. Paris, OECD Publishing, 383 p. A munkatermelékenység adatait az E-7. sz. táblázat tartalmazza (351. oldal), egy munkaóraóra eső GDP-ben kifejezve, 1990 USA \$-ban.

Forrás: OECD Statistics, Maddison (2001).

A bekövetkezett változásokkal egyidőben az elméletek is vizsgáztak, több-kevesebb sikerrel. Leginkább a kulturális irányzat szenvedte meg a változást, hiszen miként magyarázható, hogy ugyanaz a különleges kulturális milió, amely Japánt jellemzi (kitartó, irtóztos szorgalommal, munkabírással, erős lojalitással megáldott, a munkájukért élő, és ezáltal egyedi vállalati kultúrákat kialakító japánok) egyik pillanatban még a gyors fejlődést magyarázó aduász, a másokban pedig már nem bír magyarázó erővel.

Napjainkra jellemzően az a nézet vált egyre szélesebb körben elfogadottá, hogy sem Japán sikeres (sem jelenlegi kevésbé sikeres) időszaka nem magyarázható egyetlen kizárólagos tényezővel: sem az ország más demokratikus berendezkedésű fejlett országokhoz való *hasonlóságával*, sem pedig sajátos, a régmúltban gyökeredző társadalmi-gazdasági rendszerének újjáélesztéséből adódó viszonylagos *különbözőségével*, és kiváltképp nem a misztifikációnak igencsak teret engedő kulturális *egyediségével*.

Gao (2001) hasznos összefoglalóját nyújtja azon elméleteknek, melyek magyarázatot próbálnak adni arra, hogy miért kezdett olvadozni a japán siker az 1980-as évek második felétől. Összefoglalójából kiderül, hogy egyesek jellemzően kizárólag belső, míg mások elsődlegesen külső okokkal próbálnak magyarázatot adni a történetekre. Egyes kutatók meglátása szerint a japán csoda bizonyos kedvező nemzetközi feltételek fennállásának volt köszönhető, és ezek megszűnésével, az új feltételekhez, új környezethez való alkalmazkodás elodázása következtében értelemszerűen megindul a hanyatlás. Megújult erővel tértek vissza a mainstream irányzatot képviselő közgazdászok, akiket a közép-baloldali érzelmű, Japán újfajta kapitalizmusát hirdető revizionisták, valamint a kulturális sajátosságok mindenek felettségét hangoztatók korábban elnyomtak. Megállapíthatták, hogy a gazdasági növekedés, a *big catch-up*³ Japán számára nem kizárólagosan egy sajátos gazdasági modellel azonosítható, hanem egyszerűen a relatív gazdasági elmaradottságból adódó előnyök kihasználását lehetővé tevő kedvező feltételek meglétével: „...inkább az *inputtényezők (munka és a tőke) extraordinális növekedésével magyarázható, mintsem a hatékonyság növekedésével, és ha Japán ebben különleges is volt, az már úgyis a múlté.*” (Krugman, 1994, 175, 178). Gao tanulmányából kiderül, hogy jó néhány kutató a hanyatlást elsődlegesen belső tényezőkkel magyarázza. Főleg az 1990-es évek első felében elodázott, a második

³ Big catch-up jelentése: felzárkózás.

felében pedig erősen elhibázott válságkezelő intézkedésekkel kapcsolják össze a már több évtizede tartó gazdasági pangást, amelyre időközben újabb és újabb problémák halmozódtak fel, mint elöregedő társadalom, metropolisz térségeken kívüli területek kiüresedése, csökkenő versenyképesség, dél-koreai és kínai versenytársak erősödése stb. (Cargill – Sakamoto, 2008).

A korábbi revizionista irányzat renoméját próbálja megmenteni *Richard Katz* azon nézetével, miszerint a japánok valóban egy sajátos gazdasági rendszert hoztak létre, amely tökéletesen működött mindaddig, amíg Japán a felzárkózás időszakában volt, azonban amint megtörtént a felzárkózás, már nem lett volna szabad a továbbiakban is a korábbi – teljesen másfajta körülmények között és másfajta célokat szolgáló – stratégiával működni. Katz könyvének címe igencsak találó: *Japán: A rendszer, ami megsavanyodott*⁴. Véleménye szerint tehát nem a sajátos japán gazdaságfejlesztési modellel volt/van a probléma, hanem azzal, hogy ez a rendszer időközben megmerevedett, nem volt képes újradefiniálni önmagát (Katz, 1998). Továbbá *Paul Krugman* írja Japánnal kapcsolatos könyvének bevezetőjében:

„Volt olyan idő, nem is olyan rég, amikor az amerikaiak megszállottjai voltak Japánnak. A sikeres japán ipar egyszerre ébresztett bennünk csodálatot és félelmet: nem lehetett anélkül elmenni egy reptéri könyvesbolt előtt, hogy ne akadt volna meg az ember szeme egy vöröslőn izzó felkelő nappal vagy szamuráj harcossal díszített könyvborítón. Vezető modell vagy démon, vagy talán mind a kettő, de tény, hogy a japánok folyton a fejünkben jártak. Mostanra mindez szertefoszlott. Jóllehet Japán továbbra is megtartotta vezető szerepét a címlapok vezércikkeiben, ámde rendszerint csak akkor, ha rossz a hír...” ... „Nagyobb részben mára azonban elvesztettük az érdeklődésünket Japán iránt. A többség azt gondolja, hogy lám a japánok végül is nem olyan kemények, ezért már nem fontosak. Ez butaság. A japán kudarc minden morzsája pont olyannyira szignifikáns kell, hogy legyen számunkra, mint amennyire a sikere volt.” (Krugman, 2009, 56–57).

A fenti bevezető célja, hogy rávilágítson arra a sokszínűsége, amely a Japánról való tudományos gondolkodást és közvélekedést jellemzi. Arra az ellentmondásokról tarkított területre, amelybe jelen disszertáció kutatási témája beleágyazódik. A röpké betekintés sejteti, hogy a Japánnal kapcsolatos tudományos (vagy épp kevésbé tudományos) műveknek se szeri, se száma. Zavarba ejtő bőséggel találja szembe magát az a kutató, aki a japán kultúrával, gazdasággal vagy történelemmel kapcsolatos szakirodalom tanulmányozására vállalkozik. Ellenben nem tehetünk ilyen jellegű megállapítást, ha érdeklődésünk éppenséggel egy sokkalta speciálisabb, jelen esetben a japán regionális politika megismerésére irányul. Az említett témában igencsak elenyésző a japán vagy megfelelő helyismerettel érdemben rendelkező külföldi kutató által írt tudományos munkák száma. A kutatói körökben gyakorta használt népszerű

⁴ Katz, R. (1998): *Japan: The System That Soured; the Rise and Fall of the Japanese Economic Miracle*. Armonk, New York, M.E. Sharpe, 463 p.

elektronikus folyóirat-adatbázisokból elérhető elismert nemzetközi folyóiratok igen csekély, a feltárni kívánt téma szempontjából releváns publikációt kínálnak. Emellett pedig mindezidáig a japán regionális politikával kapcsolatos magyar kutatások teljes hiányáról beszélhetünk. Magyar nyelven tulajdonképpen jelenleg sincs elérhető szakirodalma a témának. Ebből következik, hogy Japánnal foglalkozni ma is érdekes feladat, és az ezen a területen születő munkák hiánypótlónak tekinthetők.

A fentiek mellett a japán regionális politika kutatásának fontosságát és aktualitását támasztja alá az is, hogy Japán, hasonlóan más fejlett országokhoz, jelentős kihívásokkal kényszerül szembenézni a közeljövőben. Japán számára elsődleges prioritássá vált a fenntartható gazdasági növekedést biztosító gazdaságpolitikai irányvonalra való rátalálás, termelékenységének növelése és versenyképességének megőrzése az egyre fojtogatóbb versenytársak gyűrűjébe szorítva. Ezenfelül olyan belső és csak véges ideig elodázható problémákat görgött maga előtt az ország, amelyek megoldására úgy tűnik jelenleg halvány elképzelések sincsenek. Japán jelenleg versenyt fut az idővel, a tét pedig nem csekély. A cselekvés elodázása káoszba torkolló elégedetlenséggel járhat, de jobb esetben is irtózatot követelő drasztikus beavatkozási hullámsorozat rémképet vetíti elő.

Mindenekelőtt érdekesnek és más országok számára – köztük Magyarország számára is – tanulságosnak tartom részletesebb ismereteket szerezni *a japán regionális politika logikájáról, a múltban és jelenben megfogalmazott célkitűzéseiről, alkalmazott konkrét fejlesztéspolitikai eszköztáráról, valamint értékelni sikeres vagy épp tanulságul szolgáló kevésbé sikeres elképzeléseit.*

II. Kutatási kérdések

Japánban mind a mai napig a regionális politika a nemzeti gazdaságfejlesztési politikának alárendelten működik. Sajátos kapcsolatrendszerükben mind a nemzeti, mind a regionális politika szerepe pontosan körülhatárolt. A második világháború után a gyors ütemű felépülés és felzárkózás megvalósítása érdekében a japán nemzeti gazdaságfejlesztési politika jellemzően *növekedésorientált célkitűzéseket* irányzott elő, szemléletében pedig a *hatékonyság* jelent meg elsődleges prioritásként. Ugyanakkor a regionális politika legfőbb feladata, hogy utólagosan korrigálja a nemzeti gazdaságpolitika negatív következményeként megjelenő *egyensúlytalanságokat*. Ebből következik, hogy a Japán regionális politika elsődlegesen *reaktív, kiigazító jellegű*, és

inkább *méltányossági, nem pedig gazdaságfejlesztési, hatékonysági szempontokat preferáló.*

Céлом átfogó jelleggel megvizsgálni, hogy ez a területi politikát alárendelt szerepbe helyező (kényszerítő) kapcsolatrendszer mennyiben segítette vagy épp gátolta a regionális politika kitűzött céljainak eredményes megvalósítását, azaz hozzájárult-e Japánban a területi egyenlőtlenségek mérsékléséhez és az ország harmonikus térbeli fejlődéséhez.

A téma vizsgálatánál, annak jelentős kiterjedtsége miatt, elsődlegesen a következő kutatási kérdésekre koncentráltam, amelyek természetesen a disszertáció írásának folyamatában részkérdések egész sokaságát vetették fel:

- Melyek a japán sajátos gazdaságfejlesztési modell legfontosabb sarokkövei?
- Miként ágyazódik bele a japán regionális politika abba a sajátos nemzeti gazdaságpolitikába, melyet Japán a második világháborút követően kialakított?
- Milyen intézményrendszer keretén belül működik a japán regionális politika?
- Milyen célkitűzéseket fogalmaz meg?
- Milyen fejlesztéspolitikai eszköztár alkalmazásával kívánja elérni célkitűzéseit?
- Milyen módon célszerű mérni, vizsgálni a regionális politika eredményességét?
- Eredményesnek tekinthető-e Japán regionális politikája?
- Milyen esetleges paradigmaváltások történtek a japán regionális politika területén?

III. A disszertáció szerkezete, kutatási módszerei

Metodikai szempontból a disszertáció elméleti (2. fejezet) és gyakorlati (3., 4. és 5. fejezet) részekből áll. A téma és a megfogalmazott kutatási kérdések teoretikus megalapozása érdekében először a japán gazdaság- és területi politika ismertetésére kerül sor, hiszen a dolgozat későbbi eredményességet vizsgáló empirikus fejezetei ráépülnek ezekre az ismeretekre, fogalmakra. A **2. fejezet** a kapcsolódó szakirodalom feldolgozásával áttekinti a Japán által a második világháborút követően kifejlesztett sajátos gazdaságfejlesztési modellt, melyet a szakirodalom **1940-es rendszernek, fejlesztő állam modellnek**, vagy egyszerűen csak **Japan, Inc.-nek** hív. Elsősorban a

modellt alkotó szereplők kapcsolat- és érdekrendszerének feltárásával kívánom bemutatni a japán fejlesztési modell legfontosabb sarokköveit (2.2. alfejezet). Bemutatásra kerül az a külső-belső környezet is, amelybe ez a japán modell a második világháborút követően beleágyazódott, és amely későbbi megváltozása problémák egész lavináját indította el. Részletezésre kerülnek azon tényezők is, melyek a japán gazdaságfejlesztési modell megmerevedését okozták. Továbbá a szakirodalom alapján áttekintem, mennyiben valósultak meg azon reformelképzelések, amelyek mentén a modell paradigmaváltását elképzelték (2.3. alfejezet). Ugyanezen fejezetben belül összefoglaló jelleggel bemutatom Japán öt átfogó területfejlesztési koncepciójának legfontosabb célkitűzéseit és eszközeit, intézményi hátterét, a törvényi keretét jelentő területfejlesztési törvény főbb megállapításait, illetve kitérek a nemzeti fejlesztéspolitikával való sajátos viszonyára. A japán területfejlesztési tervek ismertetésénél kizárólag a hosszú távú átfogó területfejlesztési koncepciók vizsgálatával foglalkozom (2.4. alfejezet). A fejezet utolsó alfejezete a japán területi önkormányzatok (perfektúrák és települések) finanszírozási rendszerét mutatja be, mivel a területi kiegyenlítődés és méltányosság megvalósításában a regionális politika mellett a területi önkormányzatok finanszírozási rendszerét jellemző sajátos pénzügyi kiegyenlítési mechanizmus tölt be meghatározó szerepet (2.5. alfejezet).

Az irodalomfeldolgozás során a nyelvi korlátokból fakadóan elsődlegesen a japán vagy kellő helyismerettel rendelkező külföldi kutatók által, angol nyelven írt szakirodalomra támaszkodtam. Meglepően korlátozott számban állnak rendelkezésre a japán regionális politika hosszú távú, átfogó értékelésével foglalkozó tudományos munkák. Kiváltképp az olyan elemzések közül született kevés, amelyek a japán területi politika átfogó értékelésekor valamilyenfajta matematikai-statisztikai módszert is alkalmaznak. A CiNii japán folyóirat-adatbázisból elérhető japán nyelvű publikációk között sikerült találni témába vágó tanulmányokat, de ezek nem átfogó elemzései a japán területi politikának, hanem egy-egy szűkebb részterület vizsgálatához kapcsolódnak.

Az a kevés számú átfogó jellegű tanulmány, monográfia, amely elérhető a japán regionális politikával kapcsolatban jellemzően történeti jellegű áttekintés. Elsősorban a japán egyetemeken a regionális politika tantárgy oktatását segítő egyetemi tankönyvek, jegyzetek kínálnak ilyen kifejezetten deskriptív összefoglalókat. A téma iránt

érdeklődők számára elérhetők még a japán Területfejlesztési Minisztérium⁵ területi tervezéssel foglalkozó osztálya által közzétett kiadványok, de ezek is erősen leíró jellegűek, mellőzik a rendszer működésének, eredményességének értékelését, és a személyes véleményalkotással jellemzően adóssak maradnak.

A szakirodalmi feldolgozás természetesen felöleli a japán területfejlesztési tervdokumentumok vizsgálatát is. Jó hír, hogy ezen tervdokumentumok elérhetők angol nyelven is, így a japánul nem vagy csak kevésbé tudók számára is megismerhetők ezeknek a terveknek a tartalma.

Másfelől a japán regionális politika logikájának megértését számomra kiemelkedő fontossággal szolgálták azok a beszélgetések, melyeket Japánban való két éves tartózkodásom alatt témavezetőmmel, *Dr. Tadashi Fujii* professzorral, valamint a Tottori Egyetem Regionális Politika Intézetének vezetőjével, *Dr. Tatsuya Ono* professzorral folytattam le. Részt vettem a Tottori Egyetem területfejlesztési szakirányán tanuló végzős diákok diplomakonzultációs szemináriumán is, ahol megismerkedhettem Japán aktuális problémáival, japán szemszögből nézve. Kutatási részeredményeimet konferencián adtam elő, így a végleges változatot japán szakértők bírálataival, tanácsaival kiegészítve írhattam meg. A személyes konzultációk mellett fontosnak tartom kiemelni, hogy alkalmam nyílt ellátogatni az ország különböző településeire (a többmillió nagyvárosoktól egészen az aprócska, a gyönyörű japán természet által elzárt ékszerdobozszerű falvakig). A két éves tanulmányút legnagyobb előnyének azt tekintem, hogy közvetlen betekintést nyerhettem a japán mindennapokba. Ennek a személyes tapasztalatnak a megléte nagy segítséget jelenthet a tévedések, esetleges hibás következtetések elkerülésében.

A dolgozat második, nagyobb lélegzetvételű része (3., 4., és 5. fejezet) mutatja be a lefolytatott empirikus kutatások eredményeit és az azokból levonható következtetéseket, melyek végül a dolgozat újszerű eredményeinek alátámasztásában játszottak fontos szerepet.

A **3. fejezetben** vizsgálom és értékelem a japán nemzeti gazdaságfejlesztési politikának alárendelt regionális politikát. Az első alfejezet egyrészt a kapcsolódó szakirodalom feldolgozásával, másrészt saját számítások alapján hosszú időtávra (1969 és 2009 között), különböző területi egységekre (régiónok, prefektúrák és települések) és több egyenlőtlenségi mutató alkalmazásával a japán adóköteles

⁵ 国土交通省 – Ministry of Land, Infrastructure, Transport and Tourism, MLIT.

jövedelmi adatok alapján elemzem a területi jövedelmi egyenlőtlenségek alakulását (3.1 fejezet).

Ugyanezen fejezeten belül két, egymással szorosan összefonódó összetevőnek – egyfelől az előnyös vagy előnytelen földrajzi fekvés, az elhelyezkedésből fakadó adottságok, illetve a speciális helyi jellemzők által befolyásolt *regionális dinamikának*, másfelől a településszerkezet alapján meghatározott *strukturális hatásnak* – az elkülönítésére szolgáló ún. *dinamikus shift-share* elemzési módszer alkalmazásával vizsgáltam a jövedelmek térben való tagolódását. A módszer alkalmazásával a cél annak megállapítása volt, hogy az összesen 35 évet felölelő vizsgálat egyes elkülönített vizsgálati időszakokban (1970-1974, 1975-1984, 1985-1990, 1990-2000 és 2000-2005) a japán prefektúrák jövedelemnövekedésében – vagy épp csökkenésében – a fent megnevezett két tényező közül melyik és mekkora szerepet játszott. A módszer a jövedelmek regionális differenciáltságát meghatározó tényezőknek a szétbontásával, hatásuk különválasztásával, egyfelől az egyenlőtlenségek alakulásának jobb megértését szolgálja, másfelől az adott időszakban alkalmazott regionális politika sikerességének értékelését segíti elő. Az elemzésnél a vizsgálati időszakok kijelölése a japán gazdaság teljesítménye alapján egymástól elhatárolható időszakok, valamint a átfogó területfejlesztési koncepciók időtávjának figyelembevételével történt. A területi konvergenciával vagy divergenciával jellemzett időszakok kialakulásában a regionális politika és nemzeti gazdaságpolitika sajátos kapcsolatrendszerének érvényesülése mellett figyelembe vettem a külső-belső környezetben bekövetkezett változásokat is. (3.2 – 3.7 fejezetek).

A shift-share elemzés rámutatott arra, hogy a hatékonyságot preferáló nemzeti gazdaságfejlesztési politikának alárendelt méltányossági szempontokat érvényesítő regionális politika nem hat a területi kiegyenlítődésként irányába. Következésképpen új szemléletre van szükség, ami a kiegyenlítő méltányosság helyett az egyes térségek sokféleségét előnyvé kovácsoló, adottságaikhoz igazodó területi kohézióját támogatja, az adottságok és képességek integrált fejlesztésével pedig a versenyt, versenyképességet erősíti. Ebben az új versenyalapú szemléletben a *várostérségek* tölthetnek be meghatározó szerepet. Az Európai Unió területi politikájában az ún. „*place-based*” (helyi bázisú), azaz a várostérségek integrált területi alapú fejlesztése nyert teret. 2014-től az EU strukturális és beruházás politikájában a régiókról a hangsúly áttevődik a nemzeti, illetve városi szintre, mivel a korábbi programozási ciklusok tervezési gyakorlatának gyenge eredményessége rámutatott arra, hogy

„A konvergencia cél (a regionális GDP-beli különbségek mérséklése) nem jó, mert minden régió fejlődési lehetőségei sajátosak. A polgárok jövedelmkülönbségét csak 6-8%-ban határozza meg az, hogy melyik régióban lakik, meghatározóbb, hogy faluban, kisvárosban vagy nagyvárosban él-e, és mi a képzettsége” (Faragó, 2013, 7. dia).

A bőséges módszertani szakirodalmi ajánlások áttanulmányozását követően lehatároltam az ún. *japán funkcionális városi térségeket (JFUA)*, amelyek lényegében mikrotérségi szintű ingázási vonzáskörzeteknek tekinthetők. A területi versenyképességben szerepet játszó tényezőket beazonosító és rendszerező *piramis-modell (Lengyel, 2003)* alkalmazásával a lehatárolt 141 funkcionális városi térség relatív versenyképességét tártam fel. A regionális versenyképességet vizsgáló piramis-modellt a magyarországi kistérségeken korábban *Lukovics (2008)* tesztelte. Módszertani ajánlásainak figyelembevételével történt a lehatárolt JFUA-k versenyképességének vizsgálata. A funkcionális városi térségek szintjén a piramis-modell alapján beazonosításra kerültek azon tényezők, melyek a mikrotérségek területi versenyben elfoglalt relatív pozíciójukra befolyással bírnak. A vizsgálat az egyes várostérségek jelenbeni és jövőbeni versenyképességét meghatározó tényezők beazonosításával hozzájárul a valós tényeken alapuló területi politika irányának kijelöléséhez. A japán funkcionális városi térségek regionális versenyképességben betöltött szerepét a disszertáció **4. fejezetében** vizsgáltam.

Továbbá a kizárólag szekunder adatokkal operáló versenyképességi vizsgálatot szükségesnek tartottam kérdőíves adatgyűjtésből származó, a szubjektív véleményeket tükröző adatokkal is kiegészíteni, amelyek lehet új vagy más perspektívába helyezik a kizárólag szekunder adatokkal operáló versenyképességi vizsgálat megállapításait, de mindenképp hozzájárulnak a funkcionális városi térségek területi versenyképességének mélyrehatóbb megértéséhez. A japán nyelven megírt 15 oldalas kérdőívet 96 kis- és közepes méretű funkcionális városi térség központi településének önkormányzatához küldtem ki 2011 őszén. Összesen 40 központi településéről érkezett vissza kitöltött kérdőív. Kizárólag a kis- és közepes méretű funkcionális térségekre koncentrált a felmérés, aminek az volt az oka, hogy a szekunder adatokkal lefolytatott területi versenyképességi vizsgálatokkal sikerült beazonosítani olyan kis- és közepes méretű funkcionális városi térségeket – a nagyméretű funkcionális városi térségek kategóriájába eső metropolisz térségek és regionális szerepkörrel bíró prefektúra központok mellett –, amelyek a területi versenyképesség szempontjából kedvező pozícióval rendelkeznek, azaz versenyképesek. Ezzel indokolható ezen térségek beható

vizsgálatának szükségessége. A disszertáció **5. fejezete** nyújt összegzést a kérdőíves felmérés eredményeiről.

A dolgozatot a **6. és egyben utolsó fejezet** zárja az eredmények összefoglalása és a tézisek megfogalmazása mellett a további kutatási irányok felvázolásával.

A disszertációban előforduló japán kifejezések, személy- és helységnevek írása nem kiejtés szerint történt, hanem az ún. *Hepburn rōmaji* átírási szabályzatnak megfelelő írásmód alkalmazásával.

IV. Az értekezés tudományos eredményei (tézisek)

Összegzésképpen a kutatás során feltárt újszerű eredményeket tézisek formájában foglalom össze, amelyek az ismert elméleti és gyakorlati tudásanyag egységes keretbe foglalásával meghaladják az eddigi szakirodalom és empirikus anyag következtetéseit.

A vizsgálattal arra kívántam választ kapni, hogy a területi politikát a nemzeti gazdaságfejlesztési politikával alárendelt szerepbe helyező kapcsolatrendszer mennyiben segítette vagy épp gátolta a regionális politika kitűzött céljainak eredményes megvalósítását, azaz hozzájárult-e Japánban a területi egyenlőtlenségek mérsékléséhez és az ország harmonikus térbeli fejlődéséhez.

Tézis I. – Eredményesség értékelése.

A vizsgálatok eredményei alapján kijelenthető, hogy ez a kialakított sajátos kapcsolatrendszer ***csupán addig működhet eredményesen, amíg a kapcsolat első pilléréként megjelenő nemzeti gazdaságfejlesztési politika sikeres, azaz elősegíti a gazdasági növekedést, amelynek jennmilliárdokban mérhető eredménye megfelelő újraelosztási szisztémák működése révén*** (adórendszer, regionális fejlesztéspolitiká), ***hozzá tud járulni az ország térségeinek kiegyenlített fejlődéséhez.***

A **3. fejezetben** bemutatott shift-share elemzés alátámasztotta, hogy a japán fejlesztő állam modell szemléletéből eredő ***nemzeti fejlesztéspolitiká és regionális fejlesztéspolitiká közötti sajátos kapcsolat csupán az 1970-es évekig működött az elképzeltnek megfelelően,*** míg a kapcsolat első pillérét jelentő nemzeti gazdaságfejlesztési politika eredményes volt, azaz jelentős gazdasági növekedést generált. Az elemzés eredményeiből kiderült, hogy a hatékonyságot preferáló nemzeti gazdaságfejlesztési politikát méltányossági szempontokat érvényesítő regionális politikával kiegészítve ***Japánban a területi kiegyenlítődé nem közvetkezett be.*** Ezt a megállapítást megerősíti az **4. fejezetben** lefolytatott regionális versenyképességi

vizsgálat is: hiszen annak ellenére, hogy már az első 1962-es Első Átfogó Területfejlesztési Koncepció deklarált célja volt Tōkyō súlyának csökkentése és a kiegyensúlyozott térszerkezet kialakítása, a klaszterelemzés eredményekből látható, hogy ezt mind a mai napig nem sikerült megvalósítani, **2005-ben még mindig feneketlen szakadék tátong Tōkyō JFUA és más lehatárolt városi térség között**. Ha voltak is a kiegyenlítődés irányába mutató rövidebb időszakok, azok vagy nem az alkalmazott regionális fejlesztéspolitika miatt következtek be, vagy épp annak hibás logikájából eredt a későbbi fenntarthatatlanságuk:

- **1970 és 1975 között**, azaz Japán gyors gazdasági növekedésének időszakában, a **regionális konvergencia elsősorban olyan a kedvező külső környezetet kiaknázó, a belső megfelelő feltételek megteremtésével kiváltott természetes folyamatok miatt következett be**, mint a népességnövekedésből fakadó belső kereslet növekedése, a kumulálódó negatív extern hatások miatt túlnépesedett nagyvárosok népszerűségének csökkenése (túlzsúfoltság, környezetszennyezés), illetve a munkalehetőségek vidéki térségekben történő bővülése (pl. a korábban jellemzően kézműves családi miniüzemeknek a nagyvállalatokkal beszállítói kapcsolatok kiépítése révén). Az 1962-től (regionális egyenlőtlenségek tetőzése) 1975-ig tartó időszak jól szemlélteti, hogy a gazdasági fejlődés előbb regionális divergenciát okozott Japánban, majd a fejlődés előnyei a periférikus térségekbe is eljutva a területi kiegyenlítődés irányába hatottak.
- A regionális fejlesztéspolitika **1975 után** a gazdasági növekedés lassulása miatt **egyre nagyobb mértékben kényszerült a területi egyensúlytalanságok folyamatos utólagos korrekciójára**. A kedvezőtlen folyamatok az ún. **Tōkyō Egypólusú Rendszer** kialakulásával magyarázható, azzal, hogy az új, jellemzően high-tech és tudásintenzív iparágak vállalati központjai a nagyvárosokban (elsősorban Tōkyō-ban) koncentráálódtak, ezzel gerjesztve a területi divergencia erősödését. Így bár 1975 és 1985 között a japán regionális jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentek, amihez az 1970-es évektől állami deficitet is megengedő ominózus infrastrukturális állami beruházások járultak hozzá. Ugyanakkor az **1975 és 1984** közötti időszakra vonatkozó shift-share elemzés részletesebb eredményei alapján kimutatható volt **a regionális egyenlőtlenségek fokozódásának veszélye**.

- **1990 és 2000** között csökkentek a területi egyenlőtlenségek, illetve az időszak alatt **a legtöbb nem metropolisz (vidéki) prefektúra kedvezőbb jövedelemnövekedést mutatott az országos átlaghoz képest.** Azonban a regionális jövedelmi különbségek csökkenését a hihetetlen összegeket – a korábbi évtizedek tartalékait – felélő grandiózus állami gazdaságélénkítő (jellemzően infrastrukturális) beruházások váltották ki. Ezek az intézkedések azonban hatástalannak bizonyultak, mert csak az egyenlőtlenségek elkendőzésére voltak alkalmasak, nem járultak hozzá a fenntartható regionális növekedés megalapozásához. Így a **regionális különbségek csökkenése csak átmenetinek bizonyult, viszont a japán állam hatalmas, a jövőt súlyosan terhelő adósságot halmozott fel.**

- A reformer Junichiro Koizumi vezette kormány 2001-ben nem rejtette véka alá, hogy a liberalizáció, privatizáció és dereguláció révén az ország versenyképességének erősítését célzó intézkedéseik, amennyiben azok megvalósulnak, egyértelműen a regionális jövedelmi különbségek növekedésével fognak járni. **2000 után** a területi egyenlőtlenségek fokozódása viszont **nem a nagyratörő reformok sikeres végrehajtásának volt a következménye, hanem épp azok elmaradásának, vagy legalábbis az eredeti elképzelésekhez képest gyengített formában való megvalósulásuknak.** Bár Koizumi miniszterelnök politikájának sikerre vitelét **nagyban megkönnyítette a politikai életet szabályozó környezet megváltozása** (1994: választási törvény megreformálása), **azonban ez sem bizonyult elegendőnek a japán fejlesztő állam modell okozta béklyók feloldására.** Ebből adódóan – amint azt a shift-share vizsgálat eredményei is alátámasztották – **a továbbra is követő, kiigazító jelleggel működő regionális politika a gazdasági növekedés elmaradása miatt egyre fogyó finanszírozási források mellett már nem képes a területi egyenlőtlenségek elfedésére, kezelésére pedig egyáltalán.**

Tézis II. – Az eredménytelenség okai.

- (1.) A legfőbb problémát az okozza, hogy **a fejlesztő modell alkalmazása csak bizonyos körülmények fennállása esetén lehet eredményes,** ha ezek valamely okból kifolyólag megváltoznak, a szereplők érdekei is megváltoznak, és ennek folytán a kölcsönösség más szereplővel vagy szereplőkkel megszűnhet. A külső-belső körülmények megváltozására sajátos érdek- és kapcsolatrendszerük makacs fenntartásával reagáló vasháromszög a **japán modell megmerevedéséhez, inerciák kialakulásához vezetett,**

így tartva életben egy korábban társadalmilag támogatott gazdaságfejlesztési modell típus degeneratív változatát, amelyek feloldására a számos paradigmaváltási elképzelés ellenére, mind a mai napig érdemi előrelépés nem történt.

- A 2. fejezet szakirodalmi áttekintése rámutat arra, hogy a paradigmaváltást érdemben hátráltatja, hogy mind a mai napig nincs konszenzus *az egyes szereplők súlyának megítélésében*, azaz arról, hogy valójában ki vagy kik kormányozzák Japánt.
- Sajnálatos módon *mindeddig nem került kellően kihangsúlyozásra a japán lakosság meghatározó szerepe a modell működésében. Az alulról szerveződő civil kezdeményezések erőteljesebb, szervezettebb felkarolása a modell megreformálásának kritikus eleme lehet.*
- Ugyanakkor a pozitív változások közé sorolható a *választási törvény 1994-ben történt módosítása*, amely a *mindenkori miniszterelnök* mozgásterét, hatáskörét megnövelve segítheti a régi modell inerciáinak felszámolását és egy új szemlélet megerősödését. Egy a korábbiakhoz képest lényegesen *nagyobb mozgástérrel rendelkező miniszterelnök felszámolhatja a zoku-inek szakadatlan lobbiharcát*, a különböző feladatok, hatáskörök és pénzügyi ösztönzők *valós decentralizációjával pedig megszabadíthatja a regionális politikát* (pazarló, ezért a jövőre nézve valószínűleg fenntarthatatlan) *ex post méltányossági szerepétől*. Ugyanakkor mindeddig még olyan karizmatikus politikusnak is, mint Junichiro Koizumi – érdemeinek elismerése ellenére (állami posta és vasúttársaság liberalizációja) – csak részeredményeket sikerült elérni.

(2.) Bár pozitívan lehet értékelni, hogy a decentralizáció a politikai döntéshozók mindennapi retorikájának részévé vált, de *a regionális politika ex post méltányossági szempontokat preferáló célkitűzéseit továbbra is nagymértékben a területi önkormányzatok (prefektúrák és települések) finanszírozási rendszerét jellemző régtől bejáratott, sajátos pénzügyi mechanizmuson keresztül valósítja meg.*

- A 2. fejezet szakirodalmi szinopszisa rámutatott a pénzügyi mechanizmus *kifejezetten káros* (erkölcsi kockázat, légyfogó-hatás), *pazarló* (felesleges és később finanszírozhatatlan infrastrukturális beruházások), *hatékonytalan jellegére és hosszú távú fenntarthatatlanságát.*

- Bár a Koizumi-kormány idején felismerték, hogy a decentralizáció irányába történő elmozdulás a pénzügyi rendszer megreformálásának fontos lépése. A kormány meghirdette az ún. „Szent Háromság” névre keresztelt reformcsomagot, ami a helyi kiegyenlítési adó-támogatás és egyéb támogatások csökkentésével, illetve a helyi átengedett adók arányának növelésével kívánta megvalósítani a területi önkormányzatok pénzügyi függetlenség erősödését. Ugyanakkor a szakirodalmi áttekintésből az is kiderült, hogy a helyi kiegyenlítési adó-támogatás szerepe a helyi finanszírozásban lényegében alig változott (aránya elenyésző mértékben csökkent 1985-höz képest), ugyanakkor a helyi átengedett adók aránya érdemben nem nőtt. Az 5. fejezet kérdőíves vizsgálata (pénzügyi szekció) egyértelműen megerősítette, hogy a megkérdezett települések szerint *nem sikerült megfelelő módon tisztázni a központi igazgatás és a területi önkormányzatok közötti feladat- és forrásmegosztást, nem sikerült végrehajtani fiskális decentralizációt. A települések továbbra is pénzügyileg erősen függenek a központtól. Ennek az a következménye, hogy továbbra is a központi irányításban szerepet betöltő érdekcsoportok elképzeléseknek megfelelően valósul meg a helyi gazdaságfejlesztés.*

Tézis III. – Új, versenyalapú szemlélet elterjedését gátló tényezők.

- (1.) Az 5. fejezet kérdőíves vizsgálatából kiderül, hogy a problémát nem pusztán a helyi pénzügyi erőforrások hiánya, hanem az okozza, hogy a *kevésbé versenyképes japán várostérségek továbbra is az állami infrastrukturális beruházásoktól, támogatásoktól várják helyzetük javulását* (szemben a közepesen versenyképes JFUA-kal). *A direkt és indirekt központi forrásokat versenyképességük szempontjából meghatározó tényezőknek tekintik!*
- (2.) Bár az Ötödik Átfogó Területfejlesztési Koncepció (1998 – 2010/2015) a területi kohézió megerősítése érdekében a helyi adottságokra, a belső tényezők kiaknázására helyezi a hangsúlyt, a kérdőíves vizsgálat tervezési szekciójának kérdéseire adott válaszokból úgy tűnik, hogy a *kevésbé versenyképes japán várostérségek továbbra is kívülről érkező vállalkozások letelepedését várják*. Ugyanakkor azon gyengébb versenyképességű várostérségek, amelyek növekedésüket belső erőforrásaik kiaknázásától remélik, *még maguk sem képesek beazonosítani ezeket az erőforrásokat*. Ebből következik, hogy a legtöbb esetben a *központilag meghatározott*

átfogó területfejlesztési tervek célkitűzéseinek, irányelveinek, elképzeléseinek gondolkodás nélküli átvételének lehetünk tanúi.

(3.) Fennáll tehát a hosszútávú, átfogó területfejlesztési koncepciók áttekintéséből kiderül, hogy célkitűzéseik, fejlesztési elképzeléseik jelentős változásokon mentek keresztül, így *döntések továbbra is centralizáltak, felülről vezéltek* maradtak, ami pedig mindaddig fennáll, míg megfelelő *törvényi szabályozás hiányában* (pl. a Területfejlesztési törvény) az *adminisztratív irányítás hagyományos elemei*, ha gyengített formában, de továbbra is biztosítják a bürokrácia hatalmának fennmaradását. A kérdőív tervezési szekciójában feltett kérdésekre adott válaszokból kiderül, hogy *az új, versenyalapú szemlélet meggyökereztetéséhez a paternalista államhoz szoktatott szereplők a szükséges helyi tudással és képességekkel nem rendelkeznek*. A probléma a *nem megfelelő helyi tervezési gyakorlatban* keresendő. Kijelenthetjük, hogy a vizsgálatba bevont települések egyes tervidőszakokra megfogalmazott fejlesztési tervei nagyon hasonló elképzeléseket tartalmaztak és tartalmaznak még ma is. A településeknek csak elenyésző aránya foglalkozik érdemben a tervekben megfogalmazott projektek megvalósíthatóságának vizsgálatával, illetve a tervek hatásosságának mérésével. Előrelépésként értékelhető, hogy a vizsgálatba bevont összes település *pozitívan értékeli a civil aktivitás szerepének erősödését*, de az is kiderül a válaszokból, hogy *annak még csak elenyésző mértékben van hatása az adott település életére, fejlesztésére*.

(4.) A kérdőíves felmérés érdekes eredménye, hogy mind a közepesen versenyképes, mind a kevésbé versenyképes JFUA-k egyaránt *nemkívánatosnak tekinti a külföldi tulajdonú vállalatokat a helyi gazdaságfejlesztésben*. Porter és szerzőtársai (2000) megállapítása szerint azonban egy iparág (vállalat, termék) exportképességét a hazai versenynek való kitettsége határozza meg. Minél versenyképesebb egy vállalat, termék a hazai piacon, várhatóan annál jobban fog teljesíteni a külföldi piacon. Ebből következik, hogy a hazai piac védelme az importtól, azaz a gyenge versenykörnyezet kialakítása, rontja az adott iparág (vállalat, termék) exportteljesítményét (Porter et al., 2000).

(5.) A dolgozat fontos eredményének tartom, hogy a regionális versenyképességi vizsgálat (4. fejezet) révén sikerült beazonosítani azokat a kis- és közepes méretű versenyképes japán városi térségeket, amelyek vagy az *klaszteresedésnek (iparági*

specializáció) vagy **kivételes földrajzi elhelyezkedésük** (metropolisz térségekhez közel fekvő korábban kizárólag alvóvárosi funkciót betöltő városi térségek) okán versenyképesek. Ezek a várostérségek a kiegyensúlyozott területi fejlődést előirányzó regionális politika esetén fontos szerephez juthatnak.

A fejlődés-gazdaságtannal foglalkozó *Simon Kuznets* elhíresült kijelentése szerint „négyféle ország létezik: fejlett, fejletlen, Japán és Argentína” (Waisman, 1987, idézi *Saiegh – Tommasi*, 1998). Bár a fentiek tükrében a kijelentés Japánra érvényét veszítette, de ez nem mond ellent *Kuznets* másik fontos gondolatának, miszerint a gazdasági növekedésben három dolog játszik főszerepet: (1) a megújulásra képes technológia, (2) az intézményrendszer és (3) az ideológia, ami az adott országra jellemző. *Kuznets* szerint tévhit, hogy a technológia önmagában elegendő. Szükség van arra, hogy az intézményrendszer elősegítse a létrejövő innovációk megfelelő hasznosulását. Ugyanakkor az ideológia meghatározza, hogy az adott társadalom mennyire nyitott és kezdeményezője az újnak, illetve kialakított intézményrendszere mennyire adaptív a folytonos schumpeteri „teremtő rombolásra” (*Kuznets*, 1973). Japán számára elsősorban a kialakított intézményrendszer, illetve az arra hatást gyakorló ideológia okozza a fő problémát.

A disszertáció eredményei lehetővé teszik, hogy abból olyan tanulságokat vonhassunk le, amelyek más országok számára is hasznosak lehetnek. Magyarország számára talán a **túlzott állami centralizáció Japánban tapasztalható** hátrányai mutathatnak fontos tanulságokat. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a centralizáció mindig és minden esetben káros lenne. Például már 1985-ben *Hernádi* megfogalmazta a kelet-ázsiai „kihívó” országokkal, köztük Japánnal foglalkozó könyvében, miszerint

„A kisebb gazdaságok szempontjából is célszerűnek látszik a túlzott gazdasági függőség, a túl szoros kapcsolatok lazítása, mert ezzel termelésük, termékkínálatuk, illetve fejlesztéseik, alkalmazott technológiájuk nem egy-egy ország belső fejlődésének, adottságainak a függvényei. A minden piacon eladható áruk eladóiként és vásárlóiként nem bilaterális, hanem világpiacon folyamatok részeseivé, sőt befolyásolóivá válhatnak: fenntarthatják, sőt javíthatják versenyképességüket. A gazdasági partner megválasztása azonban nem egyszerűen elhatározás kérdése: diverzifikálni, a világpiacon új termékekkel megjeleni csak nyitott, az ár, minőség és egyéb feltételek szempontjából legkedvezőbbet nyújtó gazdaságok képesek. Kisországok esetében ez megköveteli a gyártott és exportált termékek körének szűkítését, a szelektív ipar- és exportpolitikát.” (*Hernádi*, 1985,17).

Japán abban hibázott, hogy az állam által koordinált szelektív iparpolitikáját használta fel arra, hogy más, egyébként **versenyképtelen iparágait méltányossági szempontoktól vezérelve védelmezze a külső/belső versenytől**. A versenynélküli

környezetben elkényelmesedett szereplők fennmaradásának finanszírozása mára nyilvánvalóan súlyos következményekkel járt az ország számára. A szemlélet, miszerint az „*erősek felelősek a gyengékért*” beleívódott a japán nemzeti gazdaságpolitika és regionális politika kapcsolatrendszerébe is. Nyilvánvaló, hogy ennek a szemléletnek a tartós fennmaradását a *felülről vezérelt adminisztratív irányítás hagyományos indirekt elemei* életben tartják, amelyet – reformja ellenére – a japán területfejlesztési törvény is támogat. A regionális politika területén járatos szakemberek számára a magyar helyzettel való párhuzam azonnal adja magát. A magyar települések a felülről való irányításhoz még a szocializmus évtizedei alatt szokhattak hozzá. Az Európai Unióhoz történt csatlakozást követően megvalósuló tervezési gyakorlat pedig bővelkedik anomáliákban, amelyet így 2014 elején, kerekén 10 évvel a csatlakozást követően, már nehéz lenne a tanulási folyamat számlájára írni... Számos példa van arra a magyar viszonyok között is, hogy a települések átveszik a „felsőbb tervek” megfogalmazott ajánlásait (pl. turizmus, mint minden bajból kigyógyító lehetőség), vagy egyszerűen azt fejlesztik, amire az uniós pályázati kiírások lehetőséget biztosítanak, függetlenül attól, hogy a helyi adottságokból kiindulva mi lehetne egy jövőbeli fejlesztési irány immánens része.

Japán gazdag ország. Ugyanakkor a gazdagságot Japánban sokszor más dimenziókban értékelik, mint Magyarországon vagy a nyugati civilizáció fejlett államaiban. Japánban fokozottan fontos, hogy a közjavak mindenki számára megfelelő minőségben rendelkezésre álljanak, az utak, utcák, közterek stb. rendbetétele is prioritást élvez a megfelelő egyéni életkörülményekhez viszonyítva. Viszont a jövő kedvezőtlen folyamatai sem Japánt, sem Magyarországot nem kímélik. A regionális különbségek fokozódása, kiüresedő vidéki települések, tehetséges fiatalok elvándorlása, szociális feszültségek növekedése, csak néhány példa, ami hathatós, az eddigi japán (és magyar) gyakorlattól akár gyökeresen különböző beavatkozások mihamarabbi megtételét sürgeti, sajnos mindkét országban.

V. További kutatási irányok

A kutatómunka során számos kapcsolódó további vizsgálatra érdemes ötlet merült fel, amelyeket jelen dolgozat keretében már csak időbeli és terjedelmi okok miatt sem volt lehetőségem tüzetesebben megvizsgálni. Ezek azonban a későbbi kutatómunka tárgyát képezhetik:

- Egyfelől a japán funkcionális városi térségekre lefolytatott versenyképességi vizsgálatot – annak kiterjedt adatigénye miatt – kizárólag a 2005 évre sikerült megvalósítani. Ennek legfőbb oka, hogy a 2010-es japán népszámlálási adatok a kutatás idején (2011-2012) nem voltak elérhetők, és jelenleg is csak részlegesen hozzáférhetők. A regionális versenyképességi vizsgálat időben történő kiterjesztésével azonban feltárható lennének az egyes térségek versenyképességében 2005 óta bekövetkezett változások.
- Érdeemes lehet egy részletesebb foglalkozásszerkezeti shift-share analízis elkészítése is a regionális egyenlőtlenségek változásában bekövetkező hatások kiterjedtebb szemléltetésére.
- Természetesen egyetlen dolgozat nem képes az elemzést minden szempontból végigvinni. A következőkben érdemes lehet a japán fejlődési/felzárkózási modellt más kelet-ázsiai gyorsan fejlődő országokéval összevetni.
- Jelen disszertáció a japán regionális fejlesztéspolitika átfogó értékelésére vállalkozik, ebből adódóan csak általános bemutató jelleggel tér ki a japán fejlesztő állam modell egyes sarokköveire. A kutatás másik lehetséges jövőbeli irányát képezheti a japán fejlesztő állam modellel létrehozott intézményrendszernek a japán vállalkozási tevékenységre (elsősorban kis- és középvállalatok) gyakorolt hatásainak vizsgálata. A kutatás ilyen irányba történő elmozdulását aktuálissá teszi, hogy a 2012-ben megválasztott Shinzo Abe miniszterelnök új növekedési stratégiájában kulcsszerepet szán a kis- és közepes vállalkozásoknak.

VI. Felhasznált irodalom

Arrighi, M. (1994): *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times*. London, Verso, 411 p.

Asian Development Outlook, <http://www.adb.org/data/statistics> (2014.01.03.).

Cargill, T. F. – Sakamoto, T. (2008): *Japan since 1980*. Cambridge, Cambridge University Press, 314 p.

Coates, D. (2007): The rise and fall of Japan as a model of 'progressive capitalism'. In: Bailey D. – Coffey, D. – Tomlinson, P. (eds.) (2007): *Crisis or Recovery in Japan: State and Industrial Economy*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, pp. 179–196.

Faragó L. (2013): Az európai területi politika változásai a hazai tervezés szempontjából. *MRTT Vándorgyűlés*, Kaposvár, 2013. november 21-22.

Federal Reserve Bank Economic Data (FRED), <http://research.stlouisfed.org/fred2/> (2014.01.03.).

Gao, B. (2001): *Japan's Economic Dilemma*. Cambridge, New York University Press, 316 p.

Gordon, A. (2009): *A modern history of Japan from Tokugawa times to the present*. USA, Oxford University Press, 384 p.

Gordon, A. (ed.) (1993): *Postwar Japan as History*. Berkeley Los Angeles Oxford, University of California Press, 496 p.

Hernádi A. (1985): *A távol-keleti kihívás: Japán, a „négyek” és Kína a 80-as években*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 233 p.

Johnson, C. A. (1982): *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-1975*. Palo Alto, Stanford University Press, 393 p.

Katz, R. (1998): *Japan: The System That Soured; the Rise and Fall of the Japanese Economic Miracle*. Armonk, New York, M.E. Sharpe, 463 p.

Krugman, P. (1994): The Myth of Asia's Miracle. *Foreign Affairs*, Vol. 73, No. 6, pp. 62–78.

Krugman, P. (2009): *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*. New York, W. W. Norton & Company, 207 p.

Kuznets, S. (1973): Modern Economic Growth: Findings and Reflections. *The American Economic Review*, Vol. 63, No. 3., pp. 247-258.

Lengyel, I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. Szeged, JATEPress, 454 p.

Lukovics M. (2008): *Térségek versenyképességének mérése*. Szeged, JATEPress, 212 p.

Maddison, A. (2001): *The World Economy: A Millennial Perspective*. Paris, OECD Publishing, 383 p.

McCargo, D. (2004): *Contemporary Japan*. Hampshire, Palgrave MacMillan, 244 p.

Mészáros T. (2010): San Franciscó-i békeszerződés (1951). *Grotius* [on-line]. http://www.grotius.hu/doc/pub/FHORXM/2010_137_meszaros_tamas_japan_bekeszerzodes.pdf (2013.09.28.)

OECD Statistics, Country Statistical Profile, <http://stats.oecd.org> (2014.01.03.).

Porter, E. M. – Takeuchi H. – Sakakibara M. (2000): *Can Japan Compete?* MacMillan, Basingstoke, 208 p.

Saiegh S. – Tommasi, M. (1998): *Argentina's federal fiscal institutions: a case of study in the transaction-cost theory of politics*. Conference on Modernization and Institutional Development in Argentina, PNUD, Buenos Aires, May 20-21, 1998. <http://faculty.udesa.edu.ar/tommasi/cedi/dts/dt11.pdf> (2014.01.03.)

Trading Economics, <http://www.tradingeconomics.com> (2014.01.03.).

Waisman, C. H. (1987): *Reversal of Development in Argentina: Postwar Counterrevolutionary Policies and Their Structural Consequences*. Princeton, Princeton University Press, 329 p. (idézi Saiegh – Tommasi, 1998)

World Bank Data, World Development Indicators, <http://data.worldbank.org/> (2014.01.03.).

World Economic Outlook, IMF, ECONSTATS, <http://www.econstats.com> (2014.01.03.).

VII. Publikációs lista

Konferenciakötetben megjelent tanulmányok

Komlósi Éva (2007): Városok a vidékért. *Európai Kihívások IV. Nemzetközi Tudományos Konferencia*. Szeged, 2007. október 12. Szegedi Tudományegyetem, Mérnöki Kar, Ökonómiai és Vidékfejlesztési Intézet, Szeged, pp. 500–506, ISBN 978-963-482-857-0.

Komlósi Éva (2009): A területi tervezést megalapozó vonzaskörzet-kutatás. In: Kádas Gabriella (szerk.): *A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) Évkönyve 2009*. A II. „Régiók a Kárpát-medencén innen és túl” Nemzetközi Tudományos Konferencia Kaposvár, 2009. május 22. tanulmányai. Kaposvári Egyetem, Kaposvár, pp. 39–45, ISSN 2061-0181.

László Szerb – Éva Komlósi – Zoltán J. Ács – Raquel Ortega-Argilés: Regional Entrepreneurship in Hungary Based on the Regional Entrepreneurship and Development Index (REDI) Methodology. In: Imre Lengyel – Zsófia Vas (eds.): *Regional Growth, Competitiveness and Development*. University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Doctoral School in Economics, Szeged, pp. 168–189, ISBN 978-963-306-222-7.

Szerb László – Komlósi Éva – Ács J. Zoltán – Raquel Ortega-Argilés (2013): Vállalkozás Magyarország régióiban a Regionális Vállalkozási és Fejlesztési Index (REDI) alapján. In: Buday-Sántha Attila – Danka Sándor – Komlósi Éva (szerk.): *Régiók fejlesztése – TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0002 projekt kutatászáró konferencia (III. kötet)*. Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Pécs, pp. 264–278, ISBN 978-963-642-531-9.

László Szerb – Éva Komlósi – Zoltán J. Ács – Raquel Ortega-Argilés (2013): Measuring Regional Entrepreneurship in Hungary. *11th International Conference on Management Enterprise and Benchmarking*. Budapest, 31 May – 1 June 2013. Óbuda University, Budapest, pp. 49–64, ISBN 978-615-5018-58-9.

László Szerb – Éva Komlósi – Zoltán J. Ács – Raquel Ortega-Argilés (2013): *Regional Entrepreneurship in Hungary based on the Regional Entrepreneurship and Development Index (REDI) methodology*. The 35th DRUID Celebration Conference 2013, Innovation, Strategy and Entrepreneurship. Barcelona, 17-19 June 2013. ESADE Business School, Ramon Llull University Barcelona, 30 p. (online megjelenés) http://druid8.sit.aau.dk/acc_papers/lim19j8lbfogon8n99kxif03are7.pdf (2013.10.08.)

Konferencia előadások

Komlósi Éva – Tadashi Fujii (2011): *The Competitiveness of Small and Medium-sized Japanese Functional Urban Areas (JFUAs): Empirical Testing of the Pyramid Model*. Applied Regional Science Conference (ARSC). Toyama (Japan), 3-4 December 2011.

Komlósi Éva (2013): *A japán regionális fejlesztéspolitika átfogó értékelése*. Enyedi György: „Tér és Társadalom” Emlékkonferencia. Magyar Tudományos Akadémia Székháza, Budapest, 2013. április 17.

Komlósi Éva (2013): *A regionális jövedelmi egyenlőtlenségek alakulása Japánban 1970 és 2005 között*. Doktoranduszhallgatók Nyári Műhelye. MKE–PTE KTK, Pécs, 2013. június 28-29.

Gyűjteményes kötetben megjelent tanulmány

Komlósi Éva (2008): A vonzáskörzet-kutatásról és annak relevanciájáról napjainkban. In: Buday-Sántha Attila – Zemplényiné Bartha Júlia (szerk.): *Évkönyv 2008*. Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Pécs, pp. 168–181, ISSN 1588-5348.

Tanulmányok folyóiratokban

Komlósi Éva (2008): Az agrárszektorban elhelyezkedni szándékozó fiatalok vizsgálata. *Gazdálkodás*, 52. évf. 5. sz. pp. 448–465.

Független hivatkozás: 1 (Hantos Krisztina: A hatékony generációváltás elősegítése a mezőgazdaságban. Budapesti Corvinus Egyetem, PhD értekezés, Tájékoztató és Tájökológiai Doktori Iskola 2011.)

Komlósi Éva (2009): Attraction–Accessibility Measures: The Examination of Job Accessibility in Baranya County. *Scientific and Technical Bulletin, Series: Economic Sciences and Sociology*, Vol. 15, No. 1, pp. 7–23.

Komlósi Éva – Tadashi Fujii (2012): Competitiveness of Japanese Functional Urban Areas (JFUAs): Empirical Testing of the Pyramid Model. *Japanese Journal of Human Geography*, Vol. 64, No. 5, pp. 54–71.

Egyéb publikációk

Komlósi Éva (2005): Összevarrható-e, ami szétszakadt? Avagy a társadalmi egyenlőtlenségek (annak megítélése) és az ifjúság. *Új Ifjúsági Szemle*. 3. évf. 2. sz. pp. 110–122.

Buday-Sántha Attila – Erdős Katalin – Komlósi Éva (szerk.) (2009): *Évkönyv 2009*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. PTE-KTK, Pécs, 2009., 239 p.

Buday-Sántha Attila – Danka Sándor – Komlósi Éva (szerk.) (2013): *Régiók fejlesztése, I-III. kötetek*, TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0002 projekt kutatászáró konferencia. Pécs, 2013. május 23-24., 447 p. / 364 p. / 390 p.

Könyvfejezet

Dékány Katalin et al. (2006): A Pécsi kistérség területfejlesztési programja. In: Buday-Sántha Attila – Erdős Katalin – Gebauer György (szerk.) (2007): *Kistérségi fejlesztési esettanulmányok*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar. Pécs, pp. 81–145.

Angyal Nikolett et al. (2006): Integrált kistérségi szolgáltató ház. In: Buday-Sántha Attila – Erdős Katalin – Gebauer György (szerk.) (2007): *Kistérségi fejlesztési esettanulmányok*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar. Pécs, pp. 146–180.